

Brandner, Aleš

**[Blažek, Vladimír. Problematika staroruské substantivní
paradigmatiky: popis paradigmatiky substantiv v novgorodském
nářečí konce 13. a začátku 14. století]**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada
jazykovědná.* 2001, vol. 50, iss. A49, pp. 242-244

ISBN 80-210-2600-6

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101790>

Access Date: 14. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

znovu poukázat na záslužnost zpracování a vydání této a ovšem i prvně uvedené příručky. Obě poskytují studentům, pedagogickým pracovníkům i dalším zájemcům cenné poznatky z oblasti ruských reálií, a proto je všem rusistům vřele doporučujeme.

Stanislav Žaža

Blažek, V.: Problematika staroruské substantivní paradigmaticky. Popis paradigmaticky substantiv v novgorodském nářečí konce 13. a začátku 14. století. Univerzita Karlova, Praha 1998, 129 s. (ISBN 80-7184-004-1)

V historických gramatikách se zpravidla konstatuje, že ve staré ruštině byla rozdělena substantiva do několika deklinačních typů, z nichž každý představoval v podstatě stabilní paradigma, které mohlo být reprezentováno jistým vzorem. Při bližším pohledu na staroruský deklinační systém odrážející se v konkrétních písemných památkách však zjistíme, že tato představa je velmi zjednodušená a ve svých důsledcích vede vlastně ke zkreslenému pohledu na vývoj jazykových jevů, který se vždy realizoval prostřednictvím vzniku, koexistence a konkurence jazykových variant.

Recenzovaná práce si klade za cíl popsat substantivní paradigmaticku konce 13. a začátku 14. století v nářeční oblasti Velikého Novgorodu, zařadit zjištěný stav do celkového vývoje staroruské deklinace a pokusit se určit styčné body mezi plánem fonologickým a morfológickým, které se podílely na utváření substantivní deklinace v daném období. Jako výchozího materiálu použil autor substantiv doložených v památkách světského charakteru vzniklých na konci 13. a začátku 14. století na novgorodském území.

Posuzovaná práce je rozdělena na tři kapitoly. Jím předchází *úvod* (s. 7–9). Autor se v něm zmiňuje o způsobu studia fungování jazyků v jisté časové rovině s cílem proniknout co nejhluběji do jeho vnitřní stavby. Jde o synchronní přístup, který umožnil zatím pochopit řadu jazykových jevů v širších souvislostech a otevřel široké perspektivy dalšího bádání. V rámci tohoto pojetí se nachází také uplatnění synchronních pohledů při diachronním zkoumání jazyka. V podstatě jde o konfrontaci synchronních průřezů jazykem, vztahujících se k různým časovým obdo-

lizace jerů. Pro ruštinu tento proces znamenal vytvoření měkkostní korelace v konsonantickém systému. V důsledku toho došlo k přechodu od systému vokalického, v němž fonologickým distinktivním rysem bylo přední/nepřední tvoření vokálů, kdežto palatalizovanost souhlásek vlastností pozičně podmíněnou, k systému konsonantickému, kde se měkkost/tvrdoost stala distinktivním rysem konsonantických fonémů, určujícím z hlediska předního/nepředního tvoření kvalitu následujícího vokálu. Připomíná se také, že je velmi problematické zjistit, nakolik se v dané památce odráží zánik jerů. Není totiž snadné rozlišit, do jaké míry je důslednost v náležitém užívání jerů odrazem živé jazykové skutečnosti a nakolik je důsledkem dobré obeznamenosti pisaře se starou grafickou tradicí, založenou na starším stavu jazyka.

Po zániku jerů vznikly nové souhláskové skupiny a uvnitř těchto skupin se vytvořily asimilační procesy. Došlo k pozičním změnám konsonantů, při nichž nastává asimilace tvrdosti/měkkosti, znělosti/neznělosti a asimilace podle místa a způsobu artikulace. Tyto jevy se odrazily v novgorodských památkách konce 13. a začátku 14. století a v posuzované práci jsou všechny vyjmenovány. Jinými slovy zkoumaný okruh památek vykazuje zřetelné rysy nové fonologické soustavy, která se vyvíjela v ruštině po zániku jerů. Pokud jde o soustavu fonémů novgorodského nářečí ve sledovaném období, dostává se čtenáři zevrubného seznámení, a to nejprve v oblasti konsonantického systému, poté v systému vokalickém.

Deklinační soustava zkoumaného období se značnou měrou lišila od teoreticky předpokládaného výchozího stavu, pro který bylo příznačné rozdělení substantiv do určitého počtu skloňovacích typů. Ve druhé kapitole (*Psaná podoba substantivní paradigmaticky novgorodského nářečí konce 13. a začátku 14. století*, s. 27–67) je poukázáno na to, že odklon od zmíněného výchozího stavu byl vyvolán určitými faktory, mezi nimiž je třeba na prvním místě uvést nové vývojové tendence projevující se v morfologii i v některých dalších plánech staroruského jazyka. V psaném jazyce se změněná situace odrážela především ve značné variabilitě koncovek téhož pádu. Existence variant byla kromě morfologického vývoje podmíněna rovněž vývojem fonologickým (změnou fonemického složení koncovky byl vytvořen novotvar, který po určitou dobu koexistoval s tvarem starým, srov. koexistenci koncovek v inst. sg. u maskulin a neuter s měkkým /m'/ a s tvrdým /m/ v mluveném jazyce), v některých případech se uplatňoval i vliv církevní slovanštiny (srov. případy tzv. třetího jať v ak. pl. *jo*-kmenů a gen. sg., nom. a ak. pl. *ja*-kmenů). Nejzávažnější při vzniku variant koncovek byly analogizující procesy morfologické. Už v nejstarších písemných památkách vzniklých na východoslovanském území lze pozorovat tendenci ke sbližování jednotlivých deklinačních typů, které se projevuje nejdříve oboustranným přenášením koncovek od jednoho typu k druhému (srov. vzájemné ovlivňování pádových koncovek mužských *o*-kmenů a *u*-kmenů už v předhistorickém období). Teprve později dochází k ustálení na jediném tvaru. V této kapitole máme možnost seznámit se se všemi zaregistrovanými pádovými koncovkami u všech deklinačních typů (na základě kmenového principu) substantiv. Z uvedeného přehledu lze mj. konstatovat, že měkké skloňovací typy se podřizovaly tvrdým, v rámci unifikace slovních základů docházelo k odstraňování finálních souhláskových alternací, v singuláru a plurálu životných maskulin se v akuzativu objevovaly genitivní koncovky (tento jev představoval počáteční jevy rozvoje kategorie životnosti), zaregistrovány jsou také případy, kdy v plurálu bylo použito akuzativního tvaru ve významu nominativním. Pokud jde o zánik vokativu jako samostatného tvaru, začal se projevovat nejen tím, že v jeho funkci se začal objevovat tvar nominativní, ale že rovněž tvar vokativní se začal objevovat ve funkci nominativu. Jak dokazuje předkládaná studie, řada gramatických morfémů ve staroruské deklinaci měla složitou vnitřní strukturu, která byla výsledkem procesů probíhajících v různých rovinách jazyka.

Třetí kapitola (*Mluvená podoba substantivní paradigmaticky novgorodského nářečí konce 13. a začátku 14. století*, s. 69–82) rozebírá mluvenou podobu staroruské substantivní paradigmaticky

v daném období. Výzkum je založen na badatelských výsledcích předcházející kapitoly; totiž, že již v psané podobě substantivní paradigmaticky konce 13. a začátku 14. století došlo na novgorodském území k podstatným změnám. Původní deklinační typy ztrácely svou samostatnost a hranice mezi nimi se stávaly nezřetelnými. Jak již bylo výše uvedeno, docházelo ke vzájemnému ovlivňování určitých deklinačních typů a v některých případech došlo k jejich fúzi. To se projevovalo značnou variabilitou pádových přípon. Provedený rozbor svědčí o tom, že se utvořily v zásadě nové typy skloňování, v rámci kterých se jednotlivé pádové tvary začaly tvořit pomocí stejných prostředků. V daném období se zřetelně projevovalo utváření tří stěžejních deklinačních typů, k nimž ostatní větší či menší měrou začaly inklinovat: 1/ někdejší mužské *o*-kmeny, *jo*-kmeny a *u*-kmeny; 2/ někdejší ženské *a*-kmeny a *ja*-kmeny; 3/ někdejší ženské *i*-kmeny. Od tohoto stavu se odchýlily pouze ty původní typy, u nichž působením specifických fonologických faktorů došlo k opoždění za celkovým vývojem (srov. mužské *i*-kmeny). Dále se ve větší či menší míře za celkovým vývojem opožďovaly ty typy skloňování, které se již dříve vyznačovaly sníženou produktivností, a tím zůstaly poněkud stranou celkových vývojových tendencí (srov. konsonantické deklinační typy).

Obdobně jako se v psaném jazyce vyčleňuje rovina grafická a grafematická, tak v mluveném jazyce se rozlišují (ovšem na základě jiných principů) plán hláskový a plán fonematický. Jak u roviny grafematické, tak i u plánu fonematického jde o abstrakci od jevů, které jsou irelevantní z hlediska fungování základních jednotek dané roviny či plánu. Z tohoto důvodu autor předkládané studie uznal jako účelné vycházet při práci s mluvenou podobou jazyka, z plánu fonematického. K zjištění celkového stavu deklinačního systému, a zejména k upřesnění obrazu vývojových tendencí bylo třeba provést zevrubné porovnání všech skloňovacích typů, jejich pádových koncovek: nejprve u maskulin, dále u neuter, pak u feminin a konečně u neuter, která se řadila k neproduktivním typům.

V *závěru* (s. 83–86) jsou podány výsledky provedeného materiálového výzkumu se stručným teoretickým komentářem.

V *příloze* (s. 87–117) jsou otištěny vybrané ukázky zkoumaného materiálu. Doklady jsou zde uváděny v grafické podobě odpovídající zápisu daného tvaru v příslušném originále. Pouze u několika znaků (ty jsou taxativně vyjmenovány) musely být z technických důvodů provedeny vyznačené úpravy.

Následuje rusky psané *resumé* (*Проблематика субстантивной парадигматики древнерусского языка*, s. 119–125) a *seznam odborné literatury* (s. 127–129). *Obsah* knihy je situován hned na začátek knihy, za titulním listem (s. 5–6).